

УДК: 821.161.2 : 82-31: 364.274

МОТИВ САМОТНОСТІ В АНТИУТОПІЯХ О. ІРВАНЦЯ ("РІВНЕ/РОВНО (СТІНА): НІБИТО РОМАН") ТА Я. МЕЛЬНИКА ("ДАЛЕКИЙ ПРОСТІР")

Ніколаєнко В. М., к. філол. н., доцент, Зубець Н. В., магістрант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

nikolajenko2012@rambler.ru, * zubets_1994@mail.ru

Стаття присвячена аналізу мотиву самотності в антиутопічних романах О. Ірванця та Я. Мельника. Актуальність дослідження пов'язана з постійним інтересом до поданої проблеми не тільки в літературі, а й інших галузях науки. Представлено авторські інтерпретації парадоксу самотності людини в антиутопічному соціумі, досліджено специфіку змалювання суспільства, у якому функціонують головні герої.

Ключові слова: антиутопія, постмодерний роман, мотив самотності, екзистенційність, конфлікт із соціумом.

МОТИВ ОДИНОЧЕСТВА В АНТИУТОПИЯХ А. ИРВАНЦА ("РИВНЕ/РОВНО (СТЕНА): ВРОДЕ БЫ РОМАН") И Я. МЕЛЬНИКА ("ДАЛЬНЕЕ ПРОСТРАНСТВО")

Николаенко В. Н., Зубец Н. В.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена анализу мотива одиночества в антиутопических романах А. Ирванца и Я. Мельника. Актуальность данного исследования связана с постоянным интересом к представленной проблеме не только в литературе, но и других отраслях науки. Представлены авторские интерпретации парадокса одиночества человека в антиутопическом социуме, исследована специфика изображения общества, в котором функционируют главные герои.

Ключевые слова: антиутопия, постмодернистский роман, мотив одиночества, экзистенциальность, конфликт с социумом.

THE MOTIVE OF LONELINESS IN O. IRVANETS' ("RIVNE/ROVNO (THE WALL): KIND OF A NOVEL") AND Y. MELNIK'S ("THE DISTANT SPACE") DYSTOPIAS

Nikolaenko V. M., Zubets N. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

This article is dedicated to one of the most essential problem of the last two centuries and its representation in modern Ukrainian dystopian novels. The phenomenon of loneliness turned into one of the most popular motives for different kinds of literature all over the world, and there're a huge amount of various points of view and attitudes to this subject.

The motive of human's loneliness in a big world was represented by some artists, who tried to find out the root of evil in the society, starting regime critics, destruction or distortion of utopian ideas, which were about to inspire people and make them happy. This scientific research is a try to find out some common and different peculiarities in describing a lonely person in a dreadful dystopian society with no freedom, real happiness, truth and justice. O. Irvanets shows how a lonely person can be helpless and confused without national consciousness and a real native place to come back. Y. Melnik represents another type of a lonely man, who suddenly figured out that his own life doesn't matter at all, and he's only a tiny part of a huge government machine. Both of authors explain the reasons of characters' loneliness, which totally depends on the specific of dystopian society, where people were turned into faceless executors of one's will.

This kind of research is deeply connected with sociological and philosophical problems and is another level in studying the motive field of loneliness, analysis of this phenomenon in a global discourse.

Key words: dystopia, postmodern novel, the motive of loneliness, existentialism, the conflict with the societ.

У світовій культурі феномену самотності завжди приділялося багато уваги ще з часів Ренесансу, коли людина почала усвідомлювати себе неповторною особистістю. Важливе

місце тема самотності посідала у філософських пошуках М. Бердяєва, С. К'єркегора, Б. Паскаля, Ж.-П. Сартра, Г. Торо та ін. Найбільшого розвитку цей феномен набув у ХІХ ст., ставши одним із основних понять екзистенціалізму. За словами М. Мовчана, “екзистенціальна позиція, єдина серед усіх теорій, розглядає самотність як універсальну характеристику людського буття” [4]. “Відправною точкою” вважається твердження, що люди від народження самотні, і саме явище самотності – неминуче. Внутрішня ізольованість людини – це основа індивідуального буття, і коли особа починає контактувати з оточенням, то вона стикається з холодною й нежиттєвою об'єктивністю, що захоплює усе суб'єктивне, доводячи людину до замкнутості, відчуженості. Живучи в сучасному Всесвіті – неосяжному й нескінченному, – люди відчують порожнечу навколо себе, і це поглиблює їхню самотність.

Будучи однією з давніх філософсько-антропологічних проблем, цей феномен знайшов своє відображення і у світовій літературі. Мотив самотності став рушійною силою творчості прозаїків А. Камю (“Сторонній”), Ф. Кафки (“Перевтілення”), Н. Королевої (“Без коріння”), Г. Маркеса (“Сто років самотності”), Дж. Селінджера (“Над прірвою в житті”); поетів М. Лермонтова (поезії “Дума”, “Как часто, пестрою толпою окружен”, “Благодарность”), Т. Осьмачки (збірки “Клекіт”, “Китиці часу”) та багатьох інших.

У ХХ ст. парадокс самотності й неприкаяності людини у величезному й різноманітному світі змушував митців шукати корінь зла в самому соціумі, що призводило до нищівної критики панівного устрою, деструкції чи спотворення утопічних ідей, які буцімто мали надихати людей та об'єднувати їх у дружну спільноту. Класичні антиутопії О. Гакслі (“Чудовий новий світ”), Дж. Орвелла (“1984”) та сучасні романи О. Ірванця (“Рівне/Ровно (Стіна)”), Я. Мельника (“Далекий простір”) об'єднані не лише спільними жанровими особливостями, а й аналізом причин людської самотності в доведеному до абсурду суспільстві. Серед науковців, зацікавлених мотивом самотності в художній літературі, – А. Абдулліна, В. Дмитренко, М. Нестелеєв, Т. Смушак та ін. Варто зазначити, що поданий мотив у контексті антиутопічного твору в попередніх розвідках не досліджувався.

Проблема самотності не втрачає актуальності ні в періоди спокою, ні в буремні часи війн чи болісних перебудов. Посилення уваги митців до різноаспектних проблем буття зумовлює специфіку нашої розвідки. Мета дослідження – виявити специфіку відтворення О. Ірванцем та Я. Мельником мотиву самотності людини в антиутопічному суспільстві. Поставлено завдання виявити особливості відтворення мотиву в різних романах і дослідити їхні спільні та відмінні риси. Предметом дослідження є мотив самотності в антиутопічному творі. Об'єктом дослідження є переживання самотності Шлоймою Ецірваном (“Рівне/Ровно”) та Габром Силком (“Далекий простір”).

У постмодерному “нібито романі” О. Ірванця “Рівне/Ровно” представлено гротескню суспільно-політичну ситуацію, за якої більша частина сучасної України є соціалістичною державою з “давніми демократичними та національно-визвольними традиціями” [2, с. 3]. В іронічно-зухвалому ключі висвітлено суспільну кастовість, обскурантизм, переслідування й покарання незгодних із режимом, позірне благополуччя соціалістичного осередку. Західний сектор Рівне, у якому живе й працює головний герой, хоч і вирашно контрастує з соціалістичним Ровно, та все ж видається штучним різновидом “потьомкінського села” (“...дахи Західного сектора, всіяні сателітними антенами-тарілками, поміж них де-не-де випиналися вежі готелів: “Хілтон”, “Маріотт”, “Європейський-Гоф” [2, с. 63], “пляжі понад Устею і місточки Гідропарку – місцевого, рівенського, а не славетного київського – разом з незчисленними терасами кафе, барів та ресторанчиків...” [2, с. 31]). Автор зберіг традиційну канву антиутопії, але поставив на місце головного героя власне альтер еґо – Шлойму Ецірвана, який протистоїть тоталітарній системі. О. Ірванець пояснює цю анаграму так: “Шлойма – це є ідишна форма імені Саша, Шура. Тут є багато пояснень... Хто такий єврей? Єврей – це чужинець” [1, с. 290]. Доречно згадана в цьому контексті цитата з “Поєми кінця” М. Цветаєвої “У цьому християнському світі поети – жида” [цит. за 1, с. 290] доповнює пояснення автора: Шлойма, успішний і популярний митець, улюбленець публіки й театральних критиків (“три його комедії, які він сам інакше як “п'єсами для читання” не

називав, з несподіваним успіхом навіть не пройшли – прокотилися сценами Німеччини, Франції і Нідерландів” [2, с. 21–22]), насправді є самотнім, ніким не зрозумілим. Більше того – герой у буквальному сенсі позбавлений рідного дому. П’ять років тому, випадково опинившись в іншій частині міста, на ранок 17 вересня він не зміг потрапити до батьків: між частинами міста виросла Стіна: “На ранок місто розділилося, і тролейбуси вже не ходили... Блокада тривала понад два роки, а потім потрохи... “західних” почали пускати туди” [2, с. 22]. Живучи в європейській частині міста, він одружився й знайшов нових друзів, але невдовзі дружина пішла від нього, не витримавши його заглиблення у творчість, а друзі виявилися не більше, як театральними декораціями, із якими його нічого, крім світського життя, не поєднувало.

Рідне місто Ецірвана розділене на “соціалістичний” сектор – недорусифіковану гіперболу радянських реалій – та “капіталістичний” – крихітне Ельдорадо європейського зразка. Тут, як не важко здогадатися, не залишається місця нічому українському. Перебуваючи “на нашій – не своїй землі”, тобто і в західному Рівному, і в східному Ровно, Шлойма відчуває себе чужим і непотрібним, точно як Агасфер, не знаходячи свого місця в жодному із секторів. Головному герою доручена місія об’єднання двох частин Рівного, а отже, об’єднання України під єдиним соціалістичним прапором. Очікуючи прем’єри п’єси “Програма передач на післязавтра”, під час якої треба було ліквідувати Стіну між секторами, Шлойма раптом схоплюється й сумбурно намагається повідомити людям, що за Стіною поміж звичайних громадян немає ворогів, що “не всі хороші тут” і “не всі погані там” [2, с. 197], але його виступ сприймається як “зовсім-зовсім незвичайна постановка” [2, с. 196], черговий рекламний трюк: “Пан автор хоче зацентувати на небезпеці комуністичного тероризму, якій присвячена і вся його творчість, і ця п’єса зокрема” [2, с. 198]. Самотність головного героя пов’язана з утратою контактів із близькими людьми, небажанням оточення зрозуміти його душу, а головне – з відсутністю національної самосвідомості, справжньої рідної сторони. У цьому контексті вбачається давнє порівняння українців із єврейським народом, який довгий час скитався пустелею, не маючи ніде прихистку.

Мотив самотності в романі Я. Мельника “Далекий простір” теж пов’язаний із тим, що головний герой перебуває на помеж’ї діаметрально протилежних світів і не може пристати до жодного. Художній простір роману теж поділено на два основні сектори – постапокаліптичний за структурою й типово антиутопічний за призначенням Мегаполіс і майже ідеальний Тихий Куточок – селище для високопоставлених осіб, які керують – а точніше, імітують управління Державним Об’єднанням. Безликість і розмитість просторових меж посилюють самотність громадян: містяни не покидають невідомо ким встановлених рамок “близького простору”, а управлінці живуть усталеною спільнотою, де доля кожного відома заздалегідь. Габр Силк жив як усі мешканці-аудіали Мегаполісу, тобто всюди орієнтувався на слух, мав домівку, рутинну роботу, друзів і навіть не здогадувався про те, що його “рудиментарні” очі колись почнуть бачити. Прозрівши – вражений страшним світом навколо: “...Мегаполіс, уже добре помітний в своїх головних каркасних нутрощах, нагадував моторошних розмірів фабрику життя. Фабрику, що підтримує життя і керує ним... Ці мертві конструкції, і люди всередині них, і Державне Об’єднання, його органи, – все це було одне ціле” [3, с. 95].

Габр пробує пояснити близьким, що їх оточує, але вони вважають головного героя божевільним чи просто кепкують з нього. Прірва між ним і рідними людьми (матір’ю та Ліоз) збільшується, після того як герой побачив, як жахливо виглядають вони – безпорадні створіння, яких навіть важко було назвати людьми. Стає відомо, що стосунки головного героя з матір’ю завжди були складними, і це впливало на душевний стан Габра, який почувався зайвим у власній родині. “Він утратив блаженство незнання. Усе його життя, як і життя мільйонів, що перебували там у своєму щасті і дотепер, минало в затишку незнання” [3, с. 94]. Так уперше явно проявляється Габрова самотність і розгубленість через незнайомі й жахливі обставини: провалля між головним героєм і оточенням дедалі ширшає, і він уже не може існувати у світі, який, на його думку, сповнений брехні, темряви, болю та горя.

Гарячкові висновки підкріплює терорист Окс Нюрп – колись зрячий, а нині осліплений чоловік, який узяв собі за життєву мету сліпу помсту керівникам Державного Об'єднання.

Після численних перипетій Габр потрапляє до ідилічного Тихого Куточку, де живуть самі управлінці, і згодом залишається жити з ними. Він дізнається, що Мегаполіс – це жорстока вигадка тих, що заснували Державне Об'єднання багато років тому, коли насправді існувала потреба в підкореній робочій силі й коли виникла ідея створення кастового суспільства. Самотність і відчуженість, укупі з фізичною вадою, мали створити ідеального працівника Мегаполісу, який повністю залежав би від “вищих сил”. Що ж до мешканців Тихого Куточку, то попри ідеальність їхнього життя, жоден не міг полишити це місце без негативних наслідків. І Мегаполіс, і Тихий Куточок – в'язниці, тільки одна – похмура й непомітна для її мешканців, а інша – варіант “золотої клітки”.

Головна біда героя в тому, що в Тихому Куточку його теж не сприймають як повноцінного члена суспільства: “...Але всі чекають подяки. Всі чекають його радості. Всім хочеться, щоб він, свідок того і цього життя, не просто вдавав, що він завжди жив із ними, а щоби він був “колишнім сліпим”. Його місце тут, його відмітина – це “перший сліпий в Тихому Куточку”. Так, зрячий, але сліпий” [3, с. 262]. У цьому моменті найкраще розкрито парадокс самотності головного героя. Габр розуміє, що ні в Мегаполісі, ні в Тихому Куточку нікого не цікавить він як неповторна особистість. Він потрібен і тут, і там – тільки не як людина, а гвинтик величезного механізму: “Вся біда в тому, що був світ – до нього – світ, про який він не мав поняття, Тихий Куточок, – і в цьому світі було вакантне, незаповнене місце. Потрібен був Міністр – Державному Об'єднанню, і чоловік – зрячій дівчині, дочці пана Річардсона. І ще якийсь сліпий, що оселився би в Тихому Куточку, – він був потрібний усім зрячим. Для повного комплекту не вистачало “колишнього сліпого серед нас”” [3, с. 267]. Не бажаючи стати ще одним “манекеном” Тихого Куточку й не винісши такого ставлення, Габр разом із подругою Нією втікають за межі Державного Об'єднання, зрікаючись старого життя й не будуючи ніяких планів. Такий умовно позитивний фінал доповнює екзистенційну тезу про те, що самотність – це справжня свобода людського духу. Нестерпна самотність Габра після двох втеч із “в'язниць духу” трансформується в свободу від будь-яких обмежень і “пут минулого”, тому він легко слідує в безвість.

Отже, в антиутопічних романах “Рівне/Ровно” та “Далекий простір” самотність головних героїв пов'язана з їхньою чужістю, невідповідністю життєвим установкам суспільства, у якому ті змушені марно шукати своє місце. Обидва герої відірвані від родинного затишку, що було продиктоване жорстоким суспільством. Шлойма Ецірван “волочиться рідним містом туди і назад”, але не може відчутти себе “як удома” в жодній із частин. Для нього є чужими ті цінності, що пропагуються в соціалістичному суспільстві, і штучними – ті, що насаджуються в європейській частині Рівного. На відміну від Шлойми, Габр Силк значно гостріше переживає самотність, бо, по-перше, зрозумів, наскільки самотніми й непотрібними є мешканці Мегаполісу загалом, а по-друге, він усвідомлює, що його життя саме по собі нічого не варте ні в Мегаполісі, ні в Тихому Куточку, тому герой обирає втечу у безвість “далекого простору”. Дослідження мотиву самотності людини в антиутопічному суспільстві є перспективним не тільки в царині сучасної української літератури, а й світової, а також суміжних дисциплін – соціології, філософії, психології тощо. Вищезазначені концепти самотності та спотвореного соціуму останнім часом все частіше стають об'єктами наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич, Артем. «“Стіна в романі-антиутопії О. Ірванця “Рівне / Ровно (Стіна)”». *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст.* XXIII, ч. 2 (2010): 289–296.
2. Ірванець, Олександр. *Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман*. Харків: Фоліо, 2010.
3. Мельник, Ярослав. *Далекий простір*. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013.

4. Мовчан, Михайло. “Осмислення феномену самотності як проблеми суспільного буття особистості”. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2125/1/Movchan.pdf>

REFERENCES

1. Galych, Artem. The Wall in O. Irvanets' Dystopia “Rivne/Rovno (The Wall): Kind of a Novel”, *Actual problems of Slavic philology: linguistics and the study of literature, collected works*. Iss. XXIII, part 2 (2010): 289–296.
2. Irvanets, Oleksandr. *Rivne/Rovno (The Wall): Kind of a Novel*, Folio, Kharkiv, Ukraine, 2010
3. Melnik, Yaroslav. *The Distant Space*, Knyzhkovyi Klub “Klub Simeynogo Dozvillya”, Kharkiv, Ukraine, 2013
4. Movchan, Mykhaylo. The Comprehension of a Loneliness Phenomenon as a Problem of Social Being of a Human. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2125/1/Movchan.pdf>

УДК: 398.8 : 94 (477.7)

Я / МИ / ВОНИ В ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ

Павленко І. Я., д. філол. н., професор, Козленко Н. В., викладач

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

i.pawlenko2011@yandex.ua, student-v2014@yandex.ru

У статті на матеріалі записів історичних пісень, що увійшли до збірань І. Срезневського, Я. Новицького, Д. Яворницького та І. Бесараби, розглядається характер кореляції виконавця та героя, виділяється три типи персонажів історикопісенної спадщини Нижньої Наддніпрянищини, які визначаються як “я”, “ми”, “він”/“вони”, що дозволяє стверджувати про творення текстів у запорозькому середовищі та трансляції серед нащадків, котрі усвідомлювали зв'язок із степовим лицарством.

Ключові слова: історичні пісні, виконавець, герой, Нижня Наддніпрянищина, запорожці.

Я / МЫ / ОНИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ПЕСНЯХ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Павленко И. Я., д. филол. н., профессор, Козленко Н. В., преподаватель

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье на материале записей, вошедших в сборники И. Срезневского, Я. Новицкого, Д. Яворницкого, И. Бессарабы, рассматривается характер корреляции исполнителя и героя, выделяется три типа персонажей историкопесенного наследия Нижнего Поднепровья, обозначаемых как “я”, “мы”, “он”/“они”, что позволяет утверждать, что тексты создавались запорожцами и транслировались в среде потомков, осознававших связь со степными рыцарями.

Ключевые слова: исторические песни, исполнитель, герой, Нижнее Поднепровье, запорожцы.

I / WE / THEY IN HISTORICAL SONGS OF THE LOVER DNEPER REGION

Pavlenko I. Ya., Kozlenko N. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article “I / we / they in historical songs of the lover Dnieper region” written by I. Pavlenko and N. Kozlenko is considered the nature of correlation between singer and character and are highlighted three types of characters determined as “I”, “we”, “he”/“they”. The article is based on the material of the collections of I. Sreznevsky, J. Nowicki, D. Yavornytsky and I. Bessaraba. Materials, collected in the region during 19th century, are compared with historical songs of other regions of Ukraine, which are included in the collection of P. Lukashevich. Comparative analysis allows us to draw a conclusion that in the 30s of the 19th century in the songs about Zaporozhye, which